

Василь Федорович СЕМЕНОВ

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки та управління туризмом,
Одеський національний економічний університет
E-mail: semva@ukr.net

Анастасія Валеріївна ПАНДАС

здобувач,
Одеська державна академія будівництва та архітектури
E-mail: anastasypandas@mail.ru

КОМПЛЕКСНА РЕАЛІЗАЦІЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ПРОСТОРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ МІСТА

Семенов, В. Ф. Комплексна реалізація можливостей просторового потенціалу міста [Текст] / Василь Федорович Семенов, Анастасія Валеріївна Пандас // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 17. – № 1. – С. 99-104. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У роботі досліджено теоретичні аспекти поняття потенціал, види потенціалу та просторовий потенціал у контексті територіальних утворень, а саме - великих міст. Сьогодні великі міста є лідерами технічного прогресу, точками економічного зростання і від стратегії їх розвитку багато в чому залежать темпи приросту економіки країни. Саме тут, на рівні найбільших територіальних утворень, які несуть всю повноту відповідальності за вирішення соціально-економічних проблем території, формуються механізми ефективного використання потенціалу країни і умови економічного зростання. В роботі просторовий потенціал великого міста розглядається як багатоаспектне явище, яке поєднує в собі усе різноманіття видів потенціалу та містить: економічні ресурси соціально-економічного простору; інноваційні, інтеграційні та інформаційні процеси, підприємницьку активність, інтереси бізнес-спільноти та інших суб'єктів територіального утворення. Великі міста як особлива соціально-економічна система має великий потенціал розвитку, разом із певними можливостями та ресурсами, а саме економічними, соціальними, трудовими, інфраструктурними, інноваційними, які створюють серйозні передумови розвитку і не менш серйозні проблеми. Великі міста мають бути опорними точками соціально-економічного розвитку території країни. У наявності дефіцит знань про нові процеси у великих містах, таких, як зміна їхніх конфігурацій, автомобілізації, урбанізації, зміна економічної системи й ринку праці тощо. Старіння населення, міграції й зростання розмаїтості загострюють питання розвитку міст обласних центрів і їхніх приміських зон, тобто агломерацій. Без вивчення великих міст й особливостей використання їхнього просторового потенціалу неможливе стратегічне планування як їхнього розвитку, так і країни загалом. Проблематика використання просторового потенціалу в усьому розмаїтті її аспектів стосується практично всіх сторін життя великих міст, які дедалі більше стають основними учасниками конкурентних відносин й, у зв'язку з цим, має постійно перебувати в центрі уваги науковців.

Ключові слова: простір; потенціал; просторовий потенціал; територіальне утворення; агломерація; велике місто; соціально-економічний розвиток.

Vasyl Fedorovych SEMENOV

Doctor of Economics, Professor,
Department of Economics and Tourism Management,
Odessa National University of Economics
E-mail: semva@ukr.net

Anastasia Valeriyivna PANDAS

PhD Student,
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture
E-mail: anastasypandas@mail.ru

COMPLEX REALIZATION OF OPPORTUNITIES OF THE DIMENSIONAL POTENTIAL OF THE CITY**Abstract**

In this paper, the theoretical aspects of the concept of potential, types of potential and dimensional potential in the context of territorial units, such as large cities, is considered. Nowadays, cities are leaders in technological progress, economic growth. The growth rate of the economy of the country mostly depends on the strategy development of big cities. They are the largest territorial entities that carry full responsibility for solving social and economic problems of the area. The mechanisms of effective potential usage and the economic growth conditions are formed in the big cities. In this paper, the dimensional potential of a big city is considered as a multidimensional phenomenon that combines the variety of types of building. It includes the economic resources, social and economic environment; innovation, integration and information processes, business activity, the interests of the business community and of other subjects of territorial entity. Large cities as a special socio-economic system have great potential for development, including some opportunities and resources, namely economic, social, labor, infrastructure, innovation, creating serious prerequisites for development, and equally serious problems. Large cities should be reference points of socio-economic development of the country. There is a lack of knowledge about new processes in large cities, especially of such things as change of their configurations, motorization, urbanization, changes in the economic system and the labor market and so on. Population aging, migration and increase of the diversity of cities exacerbate the development of regional centers of cities and their suburbs, ie agglomerations. Without studying of large cities and the features of usage of their spatial potential the strategic planning of their development and the country as a whole becomes impossible. The issue of using of dimensional potential in all its aspects relates to almost all aspects of life in big cities, which are increasingly becoming the main participants of competitive relations and, in this regard, has always be in center of attention of scientists.

Keywords: space; potential; space potential; territorial entity; agglomeration; a great city; socio-economic development.

JEL classification: O018, R320

Вступ

Вивчення й планування використання просторового потенціалу великих міст ускладнюється відсутністю єдиної методики дослідження, строкатістю трактування терміна, а також наростаючою відособленістю науки від практики управління містами. Тому досить актуальним питанням є вивчення просторового потенціалу, який розглядається як багатоаспектне явище, що з'єднує, переплітає, інтегрує та консолідує у собі усе розмаїття видів потенціалу з метою сталого розвитку. При значному інтересі й практичній значущості вивчення просторового потенціалу великого міста спостерігається дефіцит відповідних досліджень, які могли б стати надійним фундаментом для стратегічних управлінських рішень.

Теоретичним та методологічним аспектам просторового потенціалу територіальних утворень присвячені дослідження таких вчених, як М. М. Габрель, Л. В. Нікіфоров, Н. А. Шмелевой, Е. Н. Забарна та ін.

У сучасному суспільстві найбільш актуальною стає проблема підвищення конкурентоспроможності країни, регіону, міста, для чого необхідно формувати, ефективно використовувати та нарощувати просторовий потенціал, тобто: простір; природні ресурси; населення; виробничі та інноваційні можливості. Просторовий потенціал об'єднує всі ці складові і забезпечує комплексну реалізацію його можливостей. Він містить просторові характеристики території, наповненість території природними та рукотворними багатствами, реальний і можливий рівень їх використання, населення з його історичним

Мета статті

Необхідність і важливість розробки проблеми просторового потенціалу визначається її недостатньою вивченістю, це обґрунтовано зростаючою роллю просторового фактора в розвитку економічних і соціальних процесів.

Метою дослідження є:

- розглянути соціально-економічний зміст поняття «потенціал»;
- уточнити види потенціалу;
- визначити значення поняття «просторовий потенціал» як самостійної цінності, яка створює соціально-економічне середовище, що впливає на життєдіяльність і життєзабезпечення територіальної спільноти.

Виклад основного матеріалу дослідження

Поняття ефективного використання простору великого міста є фактичною реальністю і можливостями залучення потенціалу міської системи в процесі соціально-економічного розвитку. У дослідженнях багатьох фахівців просторовий потенціал розглядається як сукупність різного роду ресурсів, територій, виробничих сил, а саме - всього потенціалу міста, який утворює певну систему, яка складається з безлічі самостійних підсистем та має внутрішню структуру, характеристики та механізми управління.

За своєю сутністю поняття «потенціал» визначає стан і можливості розвитку господарських систем різного рівня та характеризується як сукупність засобів, запасів, джерел, тобто наявних резервів, які при певній правильній керуючій дії можуть бути трансформовані в наявні ресурси, що спрямовуються для досягнення певної мети, зокрема сталого розвитку, забезпечення довгострокового гідного рівня і якості життя населення.

За своїм змістом потенціал набуває як натурально-речової (сукупність ресурсів), так і вартісної форми. Згідно з вартісною формою потенціал дорівнює сумі основних виробничих фондів, матеріальних витрат, витрат живої праці та вартісної оцінки природних ресурсів. Приріст потенціалу здійснюється за рахунок кількісного зростання основних засобів, чисельності трудових ресурсів, а також інтенсивних факторів зростання національного доходу, поліпшення організації виробництва, управління, якості робіт тощо.

Проведене дослідження показало, що в сучасній економічній науці поняття природно-ресурсного, виробничого, трудового, інноваційного, економічного і соціального потенціалу достатньо вивчене.

Так, наприклад, Н. Ф. Реймерс [1, с. 375] узагальнюючи визначення природно-ресурсного потенціалу, виокремлює дві основні групи. Перша група - це та частина природних ресурсів, яка може бути реально залучена в господарську діяльність за певних технічних і соціально-економічних можливостей суспільства за умови збереження середовища життя людства. Друга - це сукупність природних ресурсів, умов і процесів, яка, з одного боку, є територіальною і ресурсною базою життєдіяльності суспільства, а з іншого - протистоїть йому як об'єкт антропогенного впливу. Ще можна сказати, що природні ресурси розглядаються як природні продуктивні сили і складові частини матеріальних ресурсів, які використовуються для виробництва товарів і послуг виробничого та невиробничого призначення. А також є елементами навколишнього природного середовища (місця проживання людини).

Такі дослідники, як Мішуров С. С., Щуков В. Н. [2, с. 19], до складу економічного потенціалу зараховують: природно-ресурсний або в більш широкому сенсі еколого-економічний потенціал; виробничий, разом з інвестиційним; трудовим, інноваційним та інтелектуальним потенціалом.

Спочатку в дослідженнях вчених розвинених країн трактування поняття «економічний потенціал» отримало розвиток тільки через ресурсний підхід: 1) потенціал є сукупністю ресурсів, втілених у вартісній формі (взаємовплив окремих ресурсів не враховувався); 2) потенціал є сукупністю ресурсів, здатних виробляти матеріальні блага. Цей метод можна назвати першим етапом дослідження економічного потенціалу. На другому етапі до нього зараховують сучасну систему машин та інші знаряддя праці, весь науковий і виробничий арсенал, трудові ресурси.

Проте нині наука на Заході до кінця не визначилася в структурних елементах економічного потенціалу. Немає чіткої градації за рівнями потенціалу: потенціал підприємства, компанії, території, країни. Вчені Західної Європи та країн Південно-Східної Азії недооцінюють вплив природно-ресурсного потенціалу на розмір загального потенціалу, у той час, як вчені країн, що розвиваються, переоцінюють його [3, с. 120].

В Україні згадки про поняття «економічний потенціал» датуються 70-ми роками ХХ століття. Однак це були дослідження здебільшого природно-ресурсної спрямованості, які визначали економічний потенціал як природні ресурси, трудові ресурси, їх кількісні і якісні характеристики, сукупність

виробничих потужностей промисловості, засоби виробництва, наявність транспортної інфраструктури, розвиток галузей невиробничої сфери, досягнення науково-технічного прогресу.

Б. М. Молчанов, Ф. М. Русінов, Д. К. Шевченко розглядають економічний потенціал ширше [4, с. 145]:

- точка зростання національного доходу й економічної потужності країни;
- підсумок динаміки зростання продуктивних сил;
- індекс найбільших галузевих виробничих можливостей підприємств, об'єднань і використання ресурсів;
- засіб задоволення потреб населення країни;
- головний індикатор динаміки національного багатства країни;
- ступінь раціональності виробництва матеріальних благ, використання ресурсів і національного багатства.

Загалом економічний потенціал є узагальнювальним показником, який характеризує сукупність можливостей з організації та розвитку економічної діяльності, продуктивних сил на певній території в межах наявних або можливих умов і обмежень законодавчого, фінансового, організаційно-технічного та територіально-галузевого характеру, на підставі яких можна судити про якісний зміст економічного розвитку.

Балацький О. Ф. [3, с. 121] визначав економічний потенціал у сфері матеріального виробництва і назвав його виробничий потенціал, який містить трудові та матеріальні ресурси, задіяні у виробничій діяльності. Тут виробничий потенціал визначається наявними виробничими ресурсами, використовуваними як у сфері матеріального виробництва, так і у невиробничій сфері для виробництва товарів і послуг як виробничого, так і невиробничого призначення. Змістом виробничого потенціалу території є задіяні і ті, які знаходяться в запасі, елементи основних фондів галузей виробничої та невиробничої сфер і елементи оборотних коштів сфери матеріального виробництва. Відмінною рисою виробничого потенціалу є те, що всі його елементи вироблені людиною і призначені для виробництва продукції і послуг у будь-якій сфері діяльності. Таке тлумачення виробничого потенціалу збігається з таким поняттям, як капітал – один зі складових елементів економічного потенціалу в ринковій економіці.

Трудовий потенціал визначається наявними трудовими ресурсами певної території, як зайнятими в народному господарстві, так і незайнятою їх частиною. При цьому розглядаються зайняті трудові ресурси у сфері матеріального виробництва і в невиробничій сфері як у державному, так і приватному секторах економіки [5,6]

Науково-технічний потенціал – це сукупність матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, які спрямовуються суспільством у сферу науково-технічного прогресу, а також ще нереалізовані результати функціонування цієї сфери, здатні забезпечити більш ефективно використання сукупної суспільної праці. [3, с. 129]

Інноваційний потенціал у загальному вигляді можна визначити як потенціал знань, отриманих у процесі реалізації науково-технічного потенціалу. Під інноваційним потенціалом слід розуміти сукупну здатність науково-технічних знань і практичного досвіду, якими володіє суспільство на певному етапі його розвитку, забезпечити найбільш повне використання ресурсів економічного потенціалу. При такому визначенні величина інноваційного потенціалу є продуктом реалізації науково-технічного потенціалу і одночасно входить у систему економічного. Носіями інноваційного потенціалу є інформаційні ресурси, репрезентовані науково-технічною інформацією у формі результатів фундаментальних досліджень, наукових відкриттів, винаходів, наукових і дослідно-конструкторських розробок.

Функціональна спрямованість інноваційного потенціалу полягає у створенні умов, за яких найбільш повно реалізуються інші потенціали – трудовий, інвестиційний, природно-ресурсний тощо. Більшість досліджень з інноваційної діяльності присвячені окремим стратегіям управління, економіці знань, іншим питанням про окремі шляхи розвитку нової економіки (В. М. Геєць, П. В. Гудзь, Я. А. Жаліло, В. І. Нежиборець, С. І. Пирожков, В. Ф. Семенов, В. Р. Ткачук тощо). Водночас не розроблялися комплексні заходи щодо процесів формування та нарощення потенціалу регіонів і великих міст за трьома її складовими: потенціал знань, потенціал технологій, потенціал інформації. Постає питання активізації інноваційної діяльності, налагодження ефективної інституційної взаємодії, визначення стратегій розвитку для великих міст залежно від їхнього потенціалу, пошуку раціональної структури інвестицій у кількісне та якісне зростання. Відповідно до вищевикладеного просторовий потенціал міста розглядається як: економічні ресурси соціально-економічного простору; інноваційні, інтеграційні та інформаційні процеси; підприємницька активність; інтереси бізнес-спільноти та інших суб'єктів соціально-економічного простору. Увагу на просторові процеси різних територіальних утворень стали звертати недавно, зацікавлення викликало видання книги Масахіси Фудзита, Пола Кругмана і Ентоні Венаблса «Просторова економіка» в 1999 році [7]. Це сприяло відродженню інтересу до

просторових аспектів економічного розвитку, країн, регіонів, міст. Останнім часом різними фахівцями стало застосовуватися поняття «просторовий потенціал». Останній досліджувався в працях М. М. Габреля, Е. Н. Забарної, Л. В. Нікіфорова, Н. А. Шмелевої та ін., які вважають, що просторовий потенціал є вирішальним фактором, який забезпечує реалізацію всіх ресурсних, природних, економічних, соціальних, екологічних, національних та інших можливостей територій. За своєю суттю просторовий потенціал містить різноманітні характеристики територій, її наповненість природними і рукотворними багатствами, реальний і можливий рівні їх використання; населення з його історичним досвідом, традиціями та іншими цивілізаційними рисам; ступінь економічної, поселенської освоєності територій; фактичний і необхідний рівень цілісності територій; економічні, інфраструктурні, соціально-культурні та адміністративно-управлінські зв'язки; геополітичне та гео економічне розташування регіону.

Просторовий потенціал міста – це ресурсні характеристики векторів міського простору, які можуть бути використані для досягнення ефективності та гармонійного розвитку міських систем. [8, с. 16]. За колишніх часів економіка спиралася на індустріалізацію країни, й тому цінувалися, насамперед, території, які володіли ресурсним потенціалом, придатним для видобутку сировини, розвитку сировинних галузей промисловості. Такі території інтенсивно розвивалися, проте їх розвиток мав односторонній характер, просторовий потенціал використовувався неефективно, і це йшло на шкоду розвитку його соціальних і структурних складових регіонів і великих міст. Вочевидь, що в сучасних умовах просторовий потенціал територій великих міст слід трактувати як сукупність ресурсів, господарські можливості територіальної економіки, а також відповідної спільноти, котра використовує простір. Особливе місце щодо цього мають міста – обласні центри, які виступають у ролі полюсів чи локомотивів зростання для всієї підконтрольної їм території і за рахунок «ефекту захоплення» утворюють зони розвитку. Одна з основних проблем господарювання у великих містах – необхідність конкурувати за основні ресурси розвитку. Перемога або поразка у конкурентній боротьбі відображається на рівні соціально-економічного й просторового розвитку великих міст. Таким чином, просторовий розвиток міста варто розглядати як багатоаспектне явище, сукупність економічного, соціального, виробничого, промислового та інших потенціалів міста, що з'єднує, переплітає, інтегрує і водночас протиставляє один одному природні та суспільні, об'єктивні та суб'єктивні аспекти розвитку, тобто спонукає до конкуренції й перерозподілу функцій між містами різного ієрархічного рівня. Набуття або втрата містом певних функцій призводить до трансформації внутрішньоміської просторової структури. В умовах ринку одним з факторів, які визначають закономірності трансформації внутрішньоміського просторового потенціалу, стає конкуренція за певні ділянки міської території. Інтенсивність конкуренції на цьому рівні нерівномірна. Вона має диференційований характер і залежить від функціонально-планувальних рішень, прийнятих при проектуванні певного міста. В основу функціонально-планувальних рішень повинна бути покладена система функціонального зонування, заснована на поділі міського простору залежно від основних форм життєдіяльності населення (праця, побут і відпочинок).

Висновки та перспективи подальших розвідок

Базовими в філософській та економічній науках є поняття простору і потенціалу, кожне з яких становить ніби достатньо вивчене складне явище. Однак практично не розглядаються питання просторового потенціалу великих міст, стан ресурсних можливостей, розміщення продуктивних сил та визначення пріоритетних територій розвитку, закономірності просторового розвитку конкурентних відносин в умовах ринкової трансформації міських територій. Для України питання просторового розвитку великих міст і їхніх агломерацій особливо актуальне й значуще в контексті постіндустріальної, несировинної моделі економічного зростання й в умовах скорочення населення країни.

Список літератури

1. Реймерс, Н. Ф. *Природопользование: Словарь-справочник [Текст] / Н. Ф. Реймерс.* – М. : Мысль, 1990. – 637 с.
2. Мишуrow, С. С. *Основы регионалистики [Текст] / С. С. Мишуrow, В. Н. Шуков.* – Иваново, 2003. – 75 с.
3. *Экономический потенциал административных и производственных систем [Текст] : монография / Под общей ред. О. Ф. Балацкого.* – Сумы. : ИТД «Университетская книга», 2006. – 973 с.
4. Молчанов, Б. М., *Экономический потенциал развитого социализма [Текст] / Б. М. Молчанов, Ф. М. Русинев, Д. К. Шевченко.* – М. : Экономика, 1982. – 277 с.
5. Жулавский, А. Ю. *Экономическая оценка трудового потенциала региона [Текст] / А. Ю. Жулавский, И. О. Джаин // Вісник Сумського державного університету.* – 1998. – № 3(11). – С. 113-120;
6. Джаин, И. О. *Оценка трудового потенциала [Текст] : монография / И. О. Джаин.* – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2002. – 250 с.
7. Krugman, P. *The Spatial Economy, Cities, Region and International Trade [Text] / Masahisa Fujita, Paul Krugman, Anthony J. Venables.* – Cambridge. : MIT Press, 1999. – 367 p.

-
8. Габрель, М. М. Просторова організація містобудівних систем [Текст] / М. М. Габрель. Інститут регіональних досліджень НАН України. – К. : Видавничий дім А. С. С., 2004. – 400 с.

References

1. Reimers, N. F. (1990). *Nature*. – Moscow: Mysl.
2. Myshurov, S. S., & Shykov, V. N. (2003). *Osnovy regionalistiki*. – Ivanovo.
3. Balatsky, O. F. (2006). *The economic potential of administrative and production systems*. – Sumy: University Book.
4. Molchanov, B. M., Rusinov, F. M., Shevchenko, D. K. (1982). *The economic potential of developed socialism*. – Moscow: Economy.
5. Zulawski, A. Y., & Jain, I. O. (1998). *Economic evaluation of the labor potential of the region*. *News of Sumy state university*, 3 (11), 113-120.
6. Jain, I. O. (2002). *Evaluation of labor potential*. – Sumy: University Book.
7. Fujita, M., Krugman, P., Venables, A. (1999). *The Spatial Economy, Cities, Region and International Trade*. – Cambridge: MIT Press.
8. Habrel, M. M. (2004). *Spatial organization of urban systems*. –Kyiv: ACC Publishing House.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2014 р.